

De dominante staat. De Gentse opstand (1449-1453) in de negentiende- en twintigste-eeuwse historiografie¹

JELLE HAEMERS

Op 29 september 1839 hield agitator Jacob Kats te Gent een opruiende toespraak voor de verzamelde Gentse katoenarbeiders waarin hij hen opriep op te treden tegen het stijgende sociale onrecht in de arbeidersmilieus. Het was de aanzet tot het Gentse katoenoproer van 1839.² De rumoerige opstand werd weliswaar na enkele dagen hevig onderdrukt, maar de Gentse — en de hele Belgische — elite raakte door de losgeweekte krachten van de collectieve actie danig gechoqueerd. Jacob Kats beroerde namelijk niet alleen de geesten van de katoenarbeiders, ook de Vlaamse edelman Philippe Blommaert (1808-1871), een vroeg voorvechter van de nog jonge Vlaamse beweging, raakte overtuigd van de noodzaak van actie, zij het voor een andere zaak. Deze liberale intellectueel streefde naar het behoud van de Nederlandse taal in België en droeg op zijn manier een steentje bij tot de opwaardering van het ‘Diets’.³ In 1832 publiceerde hij bijvoorbeeld de *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche tael*, een polemisch geschrift waarin hij ijverde voor een terugkeer naar de bronnen van het Nederlands. Ter bevordering van de kennis van de oudste vormen van zijn moedertaal, met name het Middelnederlands, en om de uitgeefwoede van geestverwanten te kanaliseren, richtte Blommaert in 1839, samen met een ander lid uit zijn Vlaamsgezinde netwerk, de hoogleraar geschiedenis Constant Serrure (1805-1872), de ‘Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen’ op.⁴ Het katoenoproer attendeerde Blommaert ongetwijfeld op de Gentse opstandigheid door de eeuwen heen. Tijdens het Gentse katoenoproer snuffelde hij namelijk in de onontgonnen reeks manuscripten van de Gentse universiteitsbibliotheek en trof er de *Kronyk van Vlaenderen* aan, één van de voornaamste bronnen van de Gentse opstand van 1449-1453. Het resultaat was zijn artikel ‘Causes de la guerre de la ville de Gand contre le duc de Bourgogne’, een korte historische schets over de context van de Gentse opstand van

1 We danken prof. dr. Marc Boone, dr. Jan Dumolyn en de redactie van de BMGN voor hun welkome opmerkingen en de kritische lectuur van het manuscript. Gebruikte afkortingen: *BMGN: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*; *B/HMGOG: Bulletin/Handelingen van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*; *NBW: Nationaal Biografisch Woordenboek*; *(N)EVB: (Nieuwe) Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en *TSG: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*.

2 Het katoenoproer vond plaats van 29 september tot 4 oktober 1839, zie hierover: G. Deneckere, *Het katoenoproer van Gent in 1839. Collectieve actie en sociale geschiedenis* (Nijmegen, 1998); *idem*, ‘Burgerrechten, collectieve actie en staatsvorming. Gent 1830-1839’, *BMGN*, CX (1995) 182-204 en J. Kuypers, *Jacob Kats, agitator* (Brussel, 1930).

3 A. Deprez, ‘Blommaert (jonkheer Philip M.)’, *NEVB*, I, 515-516.

4 J. Deschamps, ‘Blommaert (jonkheer Philip Marie)’, *NBW*, II (Brussel, 1966) 63-68. Over Serrure: A. Deprez, ‘Serrure (Constant P.)’, *NEVB*, II, 2734-2735. Beiden waren bovendien bevriend met Jan Frans Willems en waren betrokken bij de oprichting van het Vlaamsgezinde en liberale Willemsfonds.

1449-1453, een jaar later gevolgd door een lijvige notitie over de revolte, gebaseerd op bovenstaand manuscript van de *Kronyk van Vlaenderen* dat hij in deze periode uitgaf.⁵

Op 23 juli 2003 was het precies 550 jaar geleden dat de Gentse opstand op het slagveld van Gavere (een twintigtal kilometer ten zuiden van Gent) sneuvelde. Hoog tijd voor een zoektocht naar de wortels van de geschiedschrijving over deze slag in het bijzonder en de Gentse opstand in het algemeen. De huidige visie op de Gentse opstand, een botsing tussen de kracht van collectieve acties van de Gentse ambachten en de macht van het toenemende staatsgeweld van de Bourgondische hertogen, die geen definitieve ‘objectieve’ waarheid pretendeert te geven, is de resultante van twee eeuwen historiografie over deze opstand. Hoe historici dit staatsgeweld en deze collectieve actie in de negentiende en twintigste eeuw beschreven hebben en waarom zij dit hebben gedaan is het onderwerp van dit artikel. Op dit moment wordt de Gentse opstand getypeerd als een typisch laatmiddeleeuwse revolte waarin stedelijke netwerken, bestaande uit leden van de ambachtelijke gegoede middenklasse en bevriende elitaire kringen, het opnemen tegen de Gentse socio-politieke top. Gerugsteund door de lagere klassen van de stad probeerden de opstandigen het economische, politieke en financiële surplus van de stad uit handen te halen van de toplaag, die toenadering gezocht had tot de hogere overheidsmacht, de bestuurskliek rond de Bourgondische hertog Filips de Goede. Deze stond aan het hoofd van een groeiend staatsapparaat dat door een toenemende informele inmenging in de stedelijke politiek het Gentse kapitaal naar de hertogelijke schatkist trachtte te doen vloeien. Daarbij verrijkte ze de Gentse politieke elite, waardoor een reactie van de niet door de hertog begunstigde netwerken moeilijk kon uitblijven.⁶

De romantiek: ‘overmacht verplettert heldenmoed’

In zijn artikel ‘Causes de la guerre de la ville de Gand,’ het eerste historische werk over de Gentse opstand, beschimpde Blommaert het Bourgondische — Franstalige — regime, als een regime van willekeur dat brutaal het ‘Nederduits’ had onderdrukt. De ziedende edelman ging zelfs een stap verder en trok deze lijn door naar het bewind van alle Bourgondische hertogen. In zijn eindoordeel schilderde hij de Bourgondische dynastie af als een huis van tirannen dat — vreemd aan de zeden van het Vlaamse volk, haar zin voor onafhankelijkheid en aan alles wat haar dierbaar is — de Vlamingen inspireerde tot een diepgaande en rechtvaardige afschuw van de Bourgondische dominantie. De hertogen vernietigden hun vrijheden, rechten en bovenal hun taal. Ze verloochenden ‘ons’ nationaal karakter ‘et nous rendit bâtards au milieu d’un pays où les populations avaient toujours conservé leur cachet d’originalité.’⁷ Door

⁵ Beide artikelen werden in de *Messenger des sciences historiques de Belgique* gepubliceerd ((1839) 418-432 en (1840) 321-343). De uitgave van de kroniek (in samenwerking met C. P. Serrure): *Kronyk van Vlaenderen van 580 tot 1467* (Gent, 1839-1840).

⁶ J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal* (Kortrijk-Heule, 2004).

⁷ Blommaert, ‘Causes de la guerre’, 432.

deze onderdrukking was niet alleen het Middelnederlands, maar eveneens de Vlaamse volksgeest verloren gegaan en verzet hiertegen was dan ook rechtmatig.

Deze visie op het Bourgondische staatsgeweld en de logisch daaruit voortvloeiende Vlaamse collectieve acties was niet nieuw. Blommaerts betoog sloot naadloos aan bij het discours dat de historiografie van het jonge België overheerste. Zijn publicatie verbond de twee wegen die de Belgische historiografie van meet af aan insloeg. Het artikel ademde enerzijds een romantisch-retorische sfeer uit, en werd anderzijds gepubliceerd in de *Messenger des sciences historiques*, een forum voor hoofdzakelijk Gentse oudheidkundigen.⁸ Dit tijdschrift wakkerde het Belgische patriottisme in alle vurigheid aan, maar focuste toch voornamelijk op de geschiedenis van het Vlaamse graafschap, in het bijzonder van zijn grootste stad, Gent. In een tijd waarin verheerlijking van het Vlaamse verleden gelijk stond aan een ootmoedige daad van Belgische vaderlandsliefde, ontsnapte ook de revolte van het opstandige bolwerk bij uitstek niet aan het waakzame oog van de Gentse erudieten.

Geschiedschrijving is een machtig instrument en leent zich uitstekend om bestaande situaties te rechtvaardigen.⁹ Het Belgische koninkrijk was nog jong en de Franse overheersing lag vers in het geheugen, terwijl de latente zuidelijke annexatiedrang in het midden van de negentiende eeuw nog steeds niet tot het verleden behoorde. Een dreiging die zich gevoed wist door de kort tevoren vorm gekregen mythe van de zogenaamde vreemde overheersingen van België.¹⁰ De jonge staat wilde, in tegenstelling tot het verleden, een onafhankelijke plaats op de wereldkaart innemen. Reden genoeg om de voorbije Vlaamse vrijheidsstrijd van rechtvaardige Vlamingen/Belgen tegen boosaardige Fransen extra in de verf te zetten.¹¹ Historiografische mythes vervulden een beslissende rol in het kader van de versterking van de nationale identiteit die zich sinds 1780 in de Oostenrijkse Nederlanden had ontwikkeld.¹² In een tijd dat de Belgische onafhankelijkheid nog maar net een vaststaand feit was, knoopte Blommaert met zijn overzicht van de Gentse opstand rechtstreeks bij deze traditie aan. De nieuwe natie zocht haar legitimatie. In die zin lag het fenomeen 'staatsvorming' niet alleen aan de basis van de vijftiende-eeuwse opstand zelf, maar vervulde het ook een motorfunctie in zijn prille geschiedschrijving.

⁸ De romantisch-retorische geschiedschrijving en de oudheidkundige stroming waren in het post-revolutionaire België twee handen op één buik. Zie J. Tollebeek, 'De *Messenger* en de Maatschappij. Over geschiedbeschouwing te Gent (1870-1914)', *HMGOG*, LII (1998) 107-132 en *idem*, 'De *Messenger des sciences historiques* (1823-1896)', *BMGN*, CXIII (1998) 23-55.

⁹ V. Lambert, 'De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838): de natievormende functionaliteit van historiografische mythen', *BMGN*, CXV (2000) 390.

¹⁰ J. Stengers, 'Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LIX (1981) 382-401.

¹¹ P. Carlier, 'Contribution à l'étude de l'unification bourguignonne dans l'historiographie nationale belge de 1830 à 1914', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XVI (1985) 1-12.

¹² Over het ontstaan van de Belgisch-nationale geschiedschrijving: T. Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden (1715-1794)* (Hilversum, 1998) 61-98 en 445-446 en F. Vercauteren, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique* (Brussel, 1959).

De Belgische overheid zag de voordelen van een historische legitimatie snel in en stuurde via politieke weg sterk aan op een stevig onderbouwde nationale historiografie. Één van de daartoe genomen beslissingen hield een wederzijdse ruil van middeleeuwse archiefstukken met Frankrijk in. In 1837 ontving Belgisch rijksarchivaris Gachard uit de 'Archives Départementales du Nord' te Rijsel een omvangrijk aantal archiefbescheiden dat in het Algemeen Rijksarchief te Brussel werd geklasseerd. In deze collectie bevond zich een handschrift dat sinds de confiscaties van de Gentse archieven door keizer Karel V, ten gevolge van de repressiepolitiek na de Gentse opstand van 1540, deel had uitgemaakt van een reeks Nederlandstalige, en daardoor te Rijsel verwaarloosde, manuscripten. De eerste beambte van het rijksarchief A. Schayes gaf het in 1842 te Gent uit onder de (achteraf foutief bevonden) titel *Dagboek der Gentsche Collatie, bevattende een nauwkeurig verhael van de gebeurtenissen te Gent en elders in Vlaenderen, voorgevallen van de jaren 1446 tot 1515*, naast de *Kronyk van Vlaenderen* dé belangrijkste bron voor de geschiedenis van de Gentse opstand.¹³ Nogmaals werd de geschiedschrijving van ons onderzoeksobject ingrijpend beïnvloed door de groeischeuten van een jonge staat in wording.

Door de schat aan informatie die het *Dagboek der Gentsche Collatie* bood, liet een volgende geschiedenis van de Gentse opstand niet lang op zich wachten. Amper enkele jaren na Blommaert gebruikte baron Joseph Kervyn de Lettenhove (1817-1891) de nieuwe bron voor de beschrijving van het Gentse drama in zijn zesdelige *Histoire de Flandre* (1847-1850). Deze voorname romanticus, wel eens als de Belgische Michelet omschreven,¹⁴ volgde grotendeels de ingeslagen weg van zijn voorganger. De Vlaamse volkskracht werd alweer uitgespeeld tegen een repressief staatsapparaat. Uiteindelijk diende 'la gloire de la Flandre' het af te leggen tegen de meedogenloze Bourgondisch-Franse onderdrukker die zonder scrupules de 'libertés nationales' had vermorzeld. Net als bij Blommaert kleurde ook Kervyn de Lettenhoves achtergrond het relaas. De auteur was een notoir katholiek politicus en werd zelfs minister van binnenlandse zaken in 1870. Aangezien hij bovendien de Vlaamse 'zaak' erg genegen was, droeg hij met zijn *Histoire de Flandre* sterk bij tot de vorming van de Vlaamse identiteit.¹⁵ De Gentse opstand werd bijgevolg in een christelijk kleedje gestoken en kreeg eveneens een Vlaams tintje. Ter illustratie volgt hier de conclusie van zijn overzicht: 'l'année 1453 fut la plus triste du quinzième siècle; elle vit aux deux extrémités de l'Europe le triomphe de la force sur les lumières et la civilisation,' waarop hij kort de val van Constantinopel belichtte.¹⁶

Ondanks hun verschillende achtergrond bewandelden zowel Blommaert als Kervyn de Lettenhove hetzelfde pad. In hun zwart/wit-visie op de Gentse opstand kenden ze weinig genade voor het Bourgondische staatsapparaat waarvan de lezer, conform de historiografische tradities in de Romantiek, enkel het gewelddadige facet te verwer-

¹³ Over deze uitgave: V. Fris, 'Ontleding van drie Vlaamsche kronijken', *HMGOG*, III (1901-1902) 157.

¹⁴ R. de Schryver, *Historiografie, vijftiende eeuw geschiedschrijving van West-Europa* (Leuven, 1997) 317.

¹⁵ *Idem*, 'Kervyn de Lettenhove (baron Joseph C.M.B.)', *NEVB*, II, 1710-1711.

¹⁶ Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, IV (Brussel, 1849) 497.

ken kreeg.¹⁷ Blommaert bekritiseerde gaandeweg niet enkel de verdrukking van het ‘Nederduits’ door de Bourgondische hertogen, maar spuwde naderhand het hele regime uit. In de achttiende eeuw, toen in de Zuidelijke Nederlanden de Habsburgse, aan de Bourgondische hertogen verwante vorsten aan de macht waren, was Filips de Goede nog ‘un des plus heureux & des plus puissans princes de l’Europe.’¹⁸ In de negentiende eeuw hing Blommaert een ander beeld op over Filips de Goede. ‘Nous sommes tentés de croire que le surnom de *Bon* a été donné par ironie à ce Philippe de Bourgogne, dont le règne est inscrit en lettres de sang dans l’histoire de Liège et dans celle de Flandre.’¹⁹ Macht ontwikkelde zich in Franse handen tot een instrument van willekeur dat automatisch opstandige reacties uitlokte, zeker in het vrijgevochten Vlaanderen. De collectieve acties van de opstandige Gentenaars werden in de ogen van beide romantici een uiting van de aanbeden ‘Volksgeist’, de historische ziel van de Vlamingen, die vorm kreeg in de rituele ‘wapeninghen’ van de Gentse ambachten.²⁰ Het eindproduct van hun relaas werd telkens een heldenverhaal over de rechtvaardige vrijheidsstrijd van een zelfbewust volk dat revolteerde tegen de nietsontziende Bourgondische agressie, in dit geval verpersoonlijkt door de duivelse Filips de Goede. Kortom, in de literatuur van beide auteurs won de kracht van de ‘Volksgeist’ het van de brute staatsmacht — een ‘paradigma’ dat met regelmaat opdook in het oeuvre van negentiende-eeuwse (Belgische) romantici.

Ten gevolge van hun minachting van de Bourgondische top en de romantische voorliefde voor de ‘Volksgeist’ belandden Blommaert en Kervyn de Lettenhove automatisch in het andere kamp. In *Over de ambachtsgilden of neringen te Gent* (Gent, 1840) uitte Blommaert expliciet zijn voorliefde voor de Gentse ambachten. Of we hierin een waardering voor het Gentse katoenoproer van 1839 kunnen lezen is moeilijk uit de lectuur van het werk af te leiden. Het valt in ieder geval op dat Blommaert de neringen uit de textielsector uitvoerig belichtte en bovendien hun middeleeuwse combativiteit uitermate prees. De sympathie van Kervyn de Lettenhove voor de gewone neringdoener kan tevens een gevolg zijn van diens nauwe banden met Jules Michelet, die de Franse ambachten de hemel in schreef.²¹

In deze context moeten we ook het volgende fragment uit het gedicht ‘Sneysens’ van Albrecht Rodenbach uit 1878 over de Gentse volksheld Cornelis Seyssoone plaatsen, die in de slag om Oudenaarde in april 1452 met het stadsvaandel in de hand eervol sneuvelde:

17 ‘Without violence, no history’ in de romantische periode, aldus Tollebeek, ‘Historical representation and the nation-state in romantic Belgium (1830-1850)’, *Journal of the history of ideas*, LIX (1998) 344.

18 Verschaffel, *De hoed en de hond*, 339.

19 Blommaert, ‘Causes de la guerre’, 428.

20 Over de rol van de ‘Volksgeist’ in de romantische literatuur: Tollebeek, ‘Historical representation’, 340-341. Over de *wapeninghe* (hét prototype van de laatmiddeleeuwse collectieve actie): Haemers, *De Gentse opstand*, 195-205. Zie ook R. Verbruggen, ‘Wapeninghe, meute ende beroerte’. Het collectief geweld van de 14de-eeuwse ambachten in de grote Vlaamse steden’ (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Gent, 2002) 117-162.

21 De Schryver, *Historiografie*, 317.

Door 't blixemen van zijn gonsend zweerd omgeven,
 almachtig staaft de vaanderik van Gent den wederstand,
 en kerft en kerft, en peerd en peerdegast
 stort neêr. De lijken stapelen in het rond hoop over hoop.
 Maar overmacht verplettert heldenmoed.

Net als bij Blommaert diende het voorbeeld van de Gentse opstand de Vlamingen aan te zetten tot heroïsche daden tegen een Franstalige onderdrukker. De achtergrond van de Roeselaarse dichter (1856-1880) ligt dan ook helemaal in de lijn van die van Blommaert en Kervyn de Lettenhove. Rodenbach was, als leider van de katholieke Vlaamse studentenbeweging, voor zijn leeftijdgenoten de heraut van de Vlaamse nationaliteit die hij weerspiegeld vond in het door Kervyn de Lettenhove geïdealiseerde 'Kerelsvolk'. Een volk dat hij bewonderde omwille van zijn vrijheidszin, zijn ontembare fierheid, zijn heldenmoed, zijn trouw aan de ruwe noordse aard en gebruiken.²² Rodenbach gaf aan de Vlaamse authenticiteit een heroïsch karakter dat bijvoorbeeld ook in de gedichten van streekgenoot Guido Gezelle te herkennen viel. En net als zijn voorgangers gebruikte Rodenbach een heldhaftig verhaal uit de Gentse opstand in de romantisch-nationale beweging van zijn tijd. Het laatste vers van bovenstaand fragment vat dan ook kernachtig de visie van de romantici op de Gentse opstand samen.

Rodenbachs gedicht, Blommaerts artikel en Kervyn de Lettenhoves geschiedenis van Vlaanderen leunden qua stijl en thematiek dicht aan bij Hendrik Conscience's *Leeuw van Vlaanderen* (1838). Alleen leende het onderwerp van deze laatste zich beter voor het nobele doel.²³ De geschiedschrijving van de Gentse opstand — en van de Bourgondische periode in het algemeen — moest immers met een jeukend dilemma afrekenen. Enerzijds scheerde het Bourgondische tijdvak op artistiek en economisch vlak hoge toppen, anderzijds onderdrukte de Franstalige Bourgondische macht de vrijheidsgevoelige Vlamingen. De voorliefde voor de Guldensporenslag werd dus onrechtstreeks aangewakkerd door een netelige ambivalentie in het historiografische kamp. De slag van 1302 groeide in de loop der jaren uit tot het ankerpunt in de Belgische geschiedschrijving en werd later het hoopgevendende lichtbaken in de Vlaamse identiteit.²⁴ Ook de verblindende glans van 'de eeuw der Arteveldes,' die het juk van de hogere overheidsmacht gewelddadig hadden afgeworpen, trok historici als een zwerm muggen naar zich toe.²⁵ Bovendien wierp de overwin-

22 L. Gevers, 'Rodenbach (Albrecht)', *NEVB*, III, 2626. Over Cornelis Seysssoone: J. Haemers, 'Seysssoone (Cornelis)', *NBW*, XVII (te verschijnen te Brussel in 2004). Het volledige gedicht in A. Rodenbach, *Eerste gedichten* (Roeselare, 1878) 98-99.

23 Lambert, 'De Guldensporenslag', 377-391; J. Verbruggen, 'De historiografie van de Guldensporenslag', *De Leiegouw*, XIX (1977) 245-272 en J. Tollebeek, 'De cultus van 1302: twee eeuwen herinnering', in: R. van Caenegem, ed., *1302: feiten en mythen van de Guldensporenslag* (Antwerpen, 2002) 203-209.

24 Lambert, 'De Guldensporenslag', 390.

25 G. Deneckere, 'De resurrectie van Jacob van Artevelde in de 19de eeuwse Gentse arbeidersbeweging. Over het verlangen naar de 'Grote man'', *HMGOG*, L (1996) 155-187 en Verbruggen, *Wapeninghe*, 31-37.

ning van de veertiende-eeuwse Vlaamse ambachtslegers een verduisterend silhouet over de vijftiende-eeuwse opstanden, die steevast op Vlaamse nederlagen uitliepen. Het succesrijke Artevelde-geslacht en de glorieuze overwinnaars van 1302 eisten bijgevolg alle aandacht voor zich op en vertrappelden andere middeleeuwse opstanden. De pijnlijke ondergang van het vijftiende-eeuwse Gent raakte al dan niet bewust in de vergetelheid, waardoor het aantal studies over dit onderwerp in de tweede helft van de negentiende eeuw beperkt bleef.

Het positivisme: 'den aanstaanden triomf van het centraliseerend stelsel'

We maken dus noodgedwongen een sprong in de tijd, naar het prille begin van de twintigste eeuw. De romantische 'Sehnsucht' had plaats gemaakt voor een rationelere benadering van de werkelijkheid, van de wetenschap en van de geschiedschrijving in het bijzonder. Geschiedenis was omgebouwd van een amateuristische en weemoedige ontdekkingsreis tot een professioneel en weloverwogen onderzoek. Geschiedenis werd nu in universiteiten geschreven door beroepshistorici die een kennis- en interpretatiemonopolie ten aanzien van het verleden claimden.²⁶ Kortom, geschiedenis werd een academische wetenschap, het positivisme was geboren. 'Dit positivisme huldigt het geloof dat, op basis van empirisch in de teksten vastgestelde feiten, over het verleden zekere kennis kan worden verworven en dat dankzij de kritisch-filologische methode een hoge objectiviteitsgraad kan bereikt worden,' leert ons de definitie van Reginald de Schryver.²⁷ Eén van de namen die steevast met deze nieuwe methode vereenzelvigd wordt, is die van Leopold von Ranke (1795-1886). Deze Duitse leermeester zond zijn zonen uit over West-Europa en ook België werd snel gekoloniseerd. Rankes leerling Ernst Curtius onderwees Godefroid Kurth, die op zijn beurt Paul Fredericq en Henri Pirenne onder zijn leerlingen telde. In het bijzonder Pirenne stortte zich, in zijn zoektocht naar 'wie es eigentlich gewesen' was, op de middeleeuwse geschiedenis van zijn geliefde België.²⁸ Daar Henri Pirenne (1862-1935) tot de eerste generatie in België opgeleide historici behoorde, werd zijn invloed zeer groot.

'Insister davantage sur la formation de ce qu'on pourrait appeler la civilisation de la Belgique,' werd het hoofddoel van zijn levenswerk *Histoire de Belgique* (1894-1932).²⁹ De kern van deze beschaving ontdekte hij in de 'pax Belgica', dit is het eeuwig vreedvol samenleven van verschillende etnische — *in casu* Germaanse en Romaanse — groe-

²⁶ C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam, 1998) 250 en Tollebeek, 'De Messenger', 128.

²⁷ De Schryver, *Historiografie*, 302.

²⁸ Over leven en werk van Henri Pirenne verscheen een extra nummer (XXVIII) van het tijdschrift *Archief en bibliotheekwezen in België* met als titel: A. Verhulst, G. Despy, ed., *La fortune historiographique des thèses d'Henri Pirenne. Actes du colloque de Bruxelles, 10-11 mai 1985* (Brussel, 1986). Zie ook A. Verhulst, 'Pirenne (Henri)', *NEVB*, II, 2480-2482 en J. Dhondt, 'Henri Pirenne: historien des institutions urbaines', in: *idem, Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19e en 20e eeuw* (Gent, 1976) 63-119.

²⁹ Geciteerd door De Schryver, *Historiografie*, 366. Bespreking in: Dhondt, 'Henri Pirenne', 96-102.

pen. Deze 'vrede' maakte een wezenlijk onderdeel uit van de Belgische beschaving en wortelde in de uitzonderlijke ligging van het land en in een volk dat sinds de Middeleeuwen qua identiteit één was maar staatkundig nog niet.³⁰ Over de Bourgondische periode heeft hij zelf verrassend weinig onderzoek verricht, een leemte die door zijn leerling Victor Fris werd ingevuld.³¹

De *Histoire de Belgique* werd een onvervalste 'winner's history' en is volledig geschreven vanuit het oogpunt van de triomferende nationale staat. Pirenne kende bijgevolg weinig genade voor de talrijke oppositiebewegingen die kenmerkend waren voor de geschiedenis van het vijftiende-eeuwse Vlaanderen. Hij zette zich dan ook resoluut af tegen zijn voorgangers toen hij over de Bourgondische staatsvorming het volgende schreef: 'Elle n'est due ni au hasard ni à l'arbitraire, et ce serait n'y rien comprendre que de la considérer comme le triomphe brutal de la force sur le droit.'³² Dat de oorlogsdreiging in het begin van de twintigste eeuw, in tegenstelling tot de decennia waarin Blommaert en Kervyn de Lettenhove hun relaas neerpelden, niet meer van Franse kant kwam, droeg ongetwijfeld bij tot de visie dat de Bourgondische staat een beslissende stap betekende in de richting van het Belgische 'droit commun'.³³ De macht van het staatsbestel, dat volgens Pirenne, in tegenstelling tot de romantici, meer inhield dan een militaire zegetocht van een rusteloos hertog, zegevierde. Net als in de achttiende eeuw werd de 'Conditor Belgii' Filips de Goede bezongen als 'une des figures les plus sympathiques de ce XVe siècle.'³⁴ Het contrast met de romantici is frappant.

Tegenstand tegen het staatsbestel was overbodig, nutteloos en zelfs gevaarlijk. Ook de Gentse opstand van 1449-1453 deelde in de klappen. In het summiere overzicht wees hij onophoudelijk met een beschuldigende vinger naar het stedelijke particularisme. Reeds van bij de aanvang lezen we over de Gentse opstand:

Il n'est pas difficile pourtant de reconnaître qu'elle aussi ne constitue qu'une crise de conflit engagé entre le passé et l'avenir, et que si l'héroïsme des Gantois commande le respect, la cause pour laquelle ils combattirent ne peut se justifier si l'on envisage sans parti pris [*sic* !] les conditions au prix desquelles devait s'accomplir le progrès politique au XVe siècle.³⁵

³⁰ Tollebeek, 'De Messenger', 127. Zie ook *idem*, 'Historical representation', 351-352; *idem*, 'Het gevoelige punt van Europa. Huizinga, Pirenne en de plaats van het vaderland', in: *idem*, ed., *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Amsterdam, 1996) 225-247 en Carlier, 'Contribution à l'étude', 15-20. Voor Victor Fris zie tekst bij noot 41 vlg.

³¹ A. Uytendaele, 'Henri Pirenne et les ducs de Bourgogne', in: Verhulst, Despy, ed., *La fortune historiographique*, 87-111.

³² H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II, *Du commencement du XIVe siècle à la mort de Charles le Téméraire* (Brussel, 1922) 345.

³³ *Ibidem*, 367. De term 'droit commun', rechtstreeks overgenomen uit de vijftiende-eeuwse bronnen, moest de *privi-leges* vervangen die door de politieke evolutie simpelweg voorbijgestreefd waren, zie Pirennes opmerkingen op *ibidem*, 344-345: 'les privilèges ... perdent leur raison d'être.' Zie ook Carlier, 'Contribution à l'étude', 18.

³⁴ Pirenne, *Histoire de Belgique*, II, 267. Dezelfde algemene teneur bij *idem*, 'Philippe de Bourgogne (dit le Bon ou l'Assuré)', *Biographie Nationale*, XVII (Brussel, 1903) 220-250.

³⁵ *Idem*, *Histoire de Belgique*, II, 362.

De heroïsche vrijheidsstrijd van de oprechte Gentenaars tegen het ‘régime du bon plaisir des ducs de Bourgogne’³⁶ van Blommaert werd complexloos ingeruild voor de zinloze ‘vredebreuk’³⁷ van conservatieve Gentenaars. Deze heethoofden beledigden zonder scrupules de geschiedenis en gingen daardoor logischerwijs — maar niet roemloos, het blijven tenslotte Belgen — ten onder. Kortom, positivisme als antithese van de romantiek.

Dit staatsdeterminisme, dat Pirennes tijdgenoten tot nationalistische waanzin zou drijven, kwam de geschiedenis van het middeleeuwse gildenwezen evenmin ten goede. De politieke invloed van de veertiende-eeuwse ambachten schatte Pirenne nog positief in. De opstanden van 1302, waarop hij steevast het etiket ‘revolutie’ kleefde, werden begroet als de aanvang van het tijdperk van de democratie in de Nederlanden,³⁸ een visie die nog het krachtigst de twintigste-eeuwse historiografie overleefde. Ook Pirennes pessimistische theorie over de economische verstarring van de vijftiende-eeuwse ambachten werd pas recentelijk onderuit gehaald. Pirenne was afkomstig uit een rijk en liberaal gezin met een industriële achtergrond en groeide op in een bloeiperiode van de Belgische economie.³⁹ Dat hij het economische verval van de laatmiddeleeuwse steden verklaarde door het ‘déclin et archaïsme’ dat eigen was aan corporatistische organisaties wordt vanuit die achtergrond begrijpelijk. Deze economische stagnatie ging daarenboven onafscheidelijk gepaard met politieke decadentie, aldus Pirennes zwart/wit-visie. ‘Sclérose, combats d’arrière-garde, népotisme et hérédité néfaste des métiers, bref: un particularisme étouffant semblait être devenu la règle.’⁴⁰ Net als in de negentiende eeuw betekende de voorliefde voor de ene partij een minachting van de andere.

Terug naar de Gentse opstand, die door Pirenne grotendeels onaangeroerd bleef. Victor Fris (1877-1925) dook graag deze opengelaten ruimte in. Dat het positivisme in zijn verheerlijking van de krijgsgeschiedenis deze opstand, die eindigde in een roemrijke veldslag, nog niet beschreven had, was op zich al verwonderlijk. Fris verhielp deze anomalie en merkte op zijn ‘bronnenstrooptocht’ al vroeg op dat hij amper tevreden kon zijn met de gebrekkige uitgave waaruit hij zijn gegevens moest putten. In een erg kritisch artikel sabelde hij Schayes’ editie van het *Dagboek der Gentsche Collatie* genadeloos neer.⁴¹ Fris was een gediplomeerd archivist-paleograaf en benadrukte doorheen zijn verdere carrière telkens weer dat de hulpwetenschappen van het

³⁶ Blommaert, ‘Causes de la guerre’, 432.

³⁷ Pirenne, *Histoire de Belgique*, II, 365.

³⁸ *Idem*, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas* (Parijs, 1910).

³⁹ Dhondt, ‘Henri Pirenne’, 68 en 101. Zie ook P. Lambrechts, ‘L’historiographie des métiers dans les principautés des anciens Pays-Bas: acquis et perspectives de recherches’, in: *idem*, J.-P. Sosson, ed., *Les métiers au moyen âge. Aspects économiques et sociaux* (Louvain-la-Neuve, 1993) 147.

⁴⁰ M. Boone, ‘Gestion urbaine, gestion d’entreprises: l’élite urbaine entre pouvoir d’état, solidarité communale et intérêts privés dans les Pays-Bas méridionaux à l’époque bourguignonne (XIVe-XVe s.)’, in: S. Cavaciocchi, ed., *L’impresa. Industria, commercio, banca secc. XIII-XVIII* (Florence, 1991) 840.

⁴¹ In ‘Ontleding van drie Vlaamsche kronijken’, *HMGOG*, III (1901-1902) 164-167 spreekt Fris de banvloek uit over Schayes’ uitgave. Over Fris’ carrière: Tollebeek, ‘De *Messenger*’, 129-132.

historisch onderzoek een onontbeerlijke basis waren voor een correcte geschiedschrijving. Hij duldde dus geen onbekwaamheid op dit vlak. In het kader van zijn doctoraatsonderzoek dat in 1899 onder supervisie van Pirenne afgerond werd, viel hij steeds terug op het origineel van het *Dagboek* dat hij tenslotte zelf voor een tweede maal uitgaf. Ook eerder uitgegeven oorkonden werden gewogen en te licht bevonden. De rest van zijn (te) korte leven zou Fris, die op latere leeftijd de functie van stadsarchivaris bekleedde, zich specialiseren in kritische uitgaven van voornamelijk oorkonden. ‘Was nicht in den Akten, hat nicht gelebt,’ luidde Rankes strijdkreet.⁴²

Omdat Fris’ doctoraatsverhandeling, ‘De opstand van Gent tegen Philips de Goede (1450-1453)’ zoek is, achterhalen we zijn visie op de opstand uit publicaties die eruit voortvloeiden. Daarin bekende Fris onomwonden dat hij zijn karretje spande aan het fatalistische discours van Henri Pirenne. Over de strijd tussen stad en staat schreef hij: ‘elle est d’ailleurs inégale, et on prévoit bien que les villes, dont chacune se confîne dans son égoïsme et ne songe qu’à ses propres intérêts, doivent fatalement succomber.’⁴³ Fris kende bijgevolg weinig genade voor de vele knevelarijen van de Gentse magistraat in de aanloop van de opstand en schoof de schuld van hun onvermijdelijke ondergang grotendeels in Gentse schoenen.⁴⁴

Ik houd het echter voor een onbetwistbaar bewijs van het onweerstaanbaar naken der moderne staatsinrichting en van den aanstaanden triomf van het centraliseerend stelsel, dat op het oogenblik dat hare stedelijke zelfregering zoo zeer bedreigd was, de stad Gent lieden aan haar hoofd had, die, in plaats van door een wijs beleid aan hertog Philips de gelegenheid en de mogelijkheid te ontnemen van haar eenen beslissenden slag toe te brengen, zich slechts om eigen voordeel bekommerden, en ja als handlangers hem in de kaart speelden.⁴⁵

Opvallend in de zoektocht naar de oorzaken van de Gentse opstand — en in zijn historische visie ‘tout court’ — is dat Fris al te slaafs volgde wat de bronnen hem voorzegden. De teneur van bovenstaand citaat vinden we immers nagenoeg letterlijk terug in een processtuk dat in de zomer van 1452 te Lille het leven zag (en waar de Gentenaars veroordeeld werden).⁴⁶ Maar ook de ‘hertogelijke trawanten’, die met ‘hunne kuiperijen’ de Gentenaars de duivel aandeden, werden in Fris’ verklaring niet gespaard.⁴⁷ De hertog zelf bleef echter volledig buiten schot. Ook hier volgde Fris

⁴² Geciteerd door De Schryver, *Historiografie*, 292.

⁴³ V. Fris, *Histoire de Gand* (Gent, 1913) 105.

⁴⁴ In de inleiding op de heruitgave van het *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470, met een vervolg van 1477 tot 1515* (Gent, 1901), zoals hij het herdoopte, wijdde hij een volledig hoofdstuk aan het zogenaamde ‘Wanbestuur van Gent van 1430 tot 1449’ (I, 46-56); ‘dat men ... zich niet verhaaste de Gentsche bestuurders als de grootste dieven en schelmen van hunnen tijd te aanzien; de verrotting en vooral de langvingerij, had al de klassen der maatschappij aangetast.’ (*ibidem*, 54-55)

⁴⁵ Fris in de inleiding op de uitgave van het *Dagboek van Gent*, I, 56.

⁴⁶ ‘Ceulx qui gouvernoint la ville de Gandt, passé XIII ou XV ans jusques puis nagaires, lesquelz en leur dit gouvernement monseigneur le duc a aidés et accommandés,’ aldus de hertogelijke propagandamachine; *Dagboek van Gent*, II, 131.

⁴⁷ *Dagboek van Gent*, I, 156: ‘dat niemand dus de val der grootste vlaamsche gemeente en van haar zelfbestuur begroete, als het einde der oneerlijkheden die wij hooger ten laste der schepenen en omgeving hebben bevonden: de bourgondische ambtenaars zouden deze nog overtreffen.’ Zie ook noot 44.

slaafs zijn bronnen. Middeleeuwers achtten hun vorst immers nooit verantwoordelijk voor de nefaste gevolgen van diens politiek, maar schoten steeds op de pianist. Als het op de correctheid van de uitgave aankomt, is Fris niet te verslaan, maar historische kritiek op de inhoud van de bronnen was hem onbekend.

We kunnen Victor Fris dan ook als een aanhanger van het 'naïef realisme' typeren. Hij haalde de historische feiten rechtstreeks uit de bronnen en ordende hen chronologisch. Het relaas werd, omdat het zich tot de feiten beperkte, gezien als een min of meer zuivere kopie van de werkelijkheid (een 'spiegel historiael').⁴⁸ Fris wilde als oprecht historicus — en beginselvast positivist — vanuit zijn academische ivoren toren objectief en neutraal tegenover het gebeuren aankijken. Fris kon zijn 'objectiviteit' echter niet volhouden, en liet indirect, alleen al door de misprijzende beschrijving van het corrupte bewind van de Bourgondische en de Gentse gezagsdragers, blijken dat de opstand van de modale Vlaamse ambachtsman tegen de overheersing van vreemde en/of onbetrouwbare ambtenaren gerechtvaardigd was. Dat de Vlaamse neringdoener Fris' sympathie wegdroeg, is deels door diens achtergrond te verklaren. Net als Blommaert, Kervyn de Lettenhove en Rodenbach was ook Fris de Vlaamse zaak niet ongenegen. Zijn rol in de Vlaamse beweging bleef echter beperkt tot publicaties in Vlaamsgezinde tijdschriften en historiografische bijdragen over de Vlaamse geschiedenis.⁴⁹ Fris wist in deze publicaties zijn voorliefde voor de Vlamingen doorgaans goed te verbergen, maar zijn Vlaamsgevoeligheid kwam bijvoorbeeld duidelijk boven drijven in de beschrijving van de heldhaftige daden van Cornelis Seysoone. Bij de beschrijving van diens heldendaden liet hij zich zelfs rechtstreeks leiden door het gedicht van Rodenbach.⁵⁰

Fris keek dus, net als zijn leermeester Pirenne, maar met iets meer medelijden, neer op de Gentse ambachten die moedig de staatsmacht dwarsboomden maar onvermijdelijk het loodje dienden te leggen tegen de Hegeliaans geïnspireerde 'politieke vooruitgang.' Welke bewonderenswaardige krachten de Gentse collectieve acties ook losweekten, de hertogelijke overheersing was onaantastbaar. Het standpunt van de positivisten druiste regelrecht in tegen de romantische visie die verzet tegen de overheidsmacht als legitiem beschouwde indien de heerser geen rekening hield met de eigenheid van zijn onderdanen. Opstanden waren daarentegen in de ogen van de nationalistische positivisten een spijtig, maar logisch gevolg van de algemene politieke transformatie in de vijftiende eeuw. Daarmee doelden ze op de omvorming van

⁴⁸ Lorenz, *De constructie*, 23.

⁴⁹ Fris' monografie 'De slag bij Kortrijk' (Gent, 1902) was bijvoorbeeld de speerpunt van de historiografie van 1302 in het herdenkingsjaar 1902 — zie hierover: Tollebeek, 'De cultus van 1302', 220. Fris publiceerde in *De Vlaamsche Gids* (IV en V) en het *Tijdschrift van het Willemfonds* (VIII en IX). Het *Dagboek van Gent* werd uitgegeven in de *Maetschappij voor Vlaamsche bibliophilen*. Zijn rol in de Vlaamse Beweging is al bij al dus miniem, in de *NEVB* werd hij zelfs niet meer opgenomen — in tegenstelling tot de 'oude' *EVB*: W. Prevenier, 'Fris (Victor)', *EVB* (Tielt, 1973) 1, 541.

⁵⁰ Fris, *Histoire de Gand*, 130-131 en *idem*, 'Seyssone (Corneille)', *Biographie Nationale*, XXII (Brussel, 1914-1920) 356-358.

de oude feodale maatschappij, gefundeerd op ‘onrechtvaardige’ privileges, naar een moderne staat, hun eigen staat. Elke politieke verandering veroorzaakt verzet dat, nadat een meer geschikte staatsvorm ingeburgerd is, na verloop van tijd zou uitdoven. Opstanden waren nutteloos. Het eigen staatsbestel werd bijgevolg goedgekeurd en door middel van een favoristische geschiedschrijving gelegitimeerd. Ondanks hun geloof in objectieve geschiedschrijving werden de positivisten zelf een ‘slaaf van het politieke bestel.’⁵¹

Voor Pirenne, Fris en andere epigonen was de meest geschikte staatsvorm één die rekening hield met de ‘bien public’ en niet enkel met de belangen van de toplaag van de samenleving.⁵² Fris minachtte corrupte bewindvoerders en bewonderde hen die er tegen revolteerden. Deze meer democratische richting van de geschiedschrijving vindt haar wortels in de negentiende-eeuwse voorliefde voor de gewone ambachtsman. Fris ging nog een stap verder en ontwaarde in de Gentse opstand een democratie, die hij niet ongenegen was.⁵³ Dat de toenemende aandacht van historici voor democratische bestuursvormen in de periode tussen grofweg 1870-1920 gevoed werd door een veranderende maatschappij, hoeft hier geen betoog. Historici verschoven hun vizier van de top naar de basis van de maatschappij, een tendens die de romantische en positivistische historiografie zou overleven.

Recente geschiedschrijving: ‘ontsporingen van overleg’

Uit bovenstaande beschrijving van de vroege historiografie over de Gentse opstand blijkt duidelijk dat contemporaine staatsvorming de geschiedschrijving over laat-middeleeuwse opstanden sterk beïnvloed heeft. In de tweede helft van de twintigste eeuw, toen de macht van de staat zowel onderaan als bovenaan aangevreten werd, was dit niet anders. Enerzijds verdampten nationale grenzen in een Europees en zelfs breder economisch geheel. Diametraal daartegenover kleedden federalistische strekkingen de traditionele staat steeds verder uit en staken kortzichtige xenofobe en eng-nationalistische tendensen duidelijk de kop op.⁵⁴ De prangende tegenstelling tussen deze tegenstrijdige politieke bewegingen beheerste na de Tweede Wereldoorlog in toenemende mate de Belgische politiek. Ze liet dan ook de historiografie niet onberoerd.

51 Naar een opmerking van G. Iggers, *Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge* (Hanover, 1997) 5.

52 Richard Vaughan volgde Pirenne en Fris hierin. In zijn biografie over Filips de Goede bekeek hij, in de traditie van de positivistische naïef-realisten, de Gentse opstand in vogelvlucht (*Philip the Good. The apogee of Burgundy* (Londen, 1970; heruitgave in 2002) 303-333). Omdat hij zich bij de beschrijving van de opstand enkel op literatuur van Victor Fris baseerde, beschouwde hij de opstand als ‘an unnecessary and costly blunder’ (*ibidem*, 304) die dankzij een succesrijke hertogelijke strategie tot een goed einde werd gebracht (*ibidem*, 333). Over Vaughan: W. Blockmans, ‘Van buitenaf bekeken. Buitenlandse historici over staatsvorming in de Nederlanden van de veertiende tot de zestiende eeuw’, *BMGN*, C (1985) 600 en 604.

53 *Dagboek van Gent*, I, 245.

54 Over de crisis van de staat: A. Guéry, ‘L’historien, la crise et l’état’, *AHSS*, LII (1997) 233-237.

Concreet uitten deze politieke breuklijnen zich in een hernieuwde aandacht voor de vorming van de ‘moderne staat’. Pirennes positivistische erfenis werd bestoven door opvattingen en methoden uit de Franse *Annales*-school, maar toch verliet de Belgische historiografie niet het typische empirisme dat haar eigen was.⁵⁵ Wat de Bourgondische periode betreft, werd de geschiedenis van de ‘moderne staat’ nieuw leven ingeblazen door studies van Walter Prevenier en Wim Blockmans. De veelzijdige historicus Prevenier gaf voornamelijk nieuwe impulsen aan de sociale (stads)geschiedenis.⁵⁶ Zijn leerling Blockmans zette de toon voor de hedendaagse historiografie over de middeleeuwse staat en haar oppositiebewegingen, de Gentse opstand inclusief.

Blockmans startte zijn onderzoek in een tijd waarin de traditionele staat hevig door elkaar geschud werd. De staat van Pirenne en Fris werd niet meer als een evidentie beschouwd. Het politieke establishment kwam oog in oog te staan met een militante jonge generatie die de grondvesten van het politieke bestel openlijk in vraag stelde. Staatsgeweld bleek in de jaren zestig en zeventig dikwijls de enige remedie tegen straatgeweld. Bovendien groeide bij de jongeren de frustratie over de in België heersende politieke cultuur, die meer weg had van patriarchale vriendjespolitiek en persoonlijke belangenbehartiging dan van een democratie. ‘Political life in Belgium seems so absurd as to be almost a hallucination,’ aldus Blockmans.⁵⁷

Zijn gramschap tegen de Belgische compromispolitiek en haar corrupte vertegenwoordigers liet duidelijk zijn sporen na in zijn visie op de Gentse opstand. Blockmans zocht de oorzaak van het conflict in de centraliserende hertog die de democratische inspraak van de onderdanen had genegeerd. Filips de Goede wilde, tegen de wil van zijn onderdanen in, een onafhankelijke fiscale politiek opbouwen. ‘*Vanzelfsprekend* rees hier tegen verzet.’⁵⁸ Het verzet kon uiteindelijk enkel via militair machtsvertoon onderdrukt worden. Een eindoverwinning die de hertog moeilijk ‘op een meer nefaste wijze [had] kunnen bereiken.’⁵⁹ Hij had immers de weg van het overleg veronachtzaamd, wat de Bourgondische dynastie in latere tijden zuur zou opbreken.⁶⁰ Wie de

⁵⁵ J. Dumolyn, ‘Postmoderne’ geschiedschrijving, kritisch-realisme en emancipatorische praxis’, in: *idem*, ed., *Aan de rand van het relativisme. Geschiedenis en engagement* (Brussel, 2003) 44 en P. van den Eeckhout, P. Scholliers, ‘Social history in Belgium: old habits and new perspectives’, *TSG*, XXIII (1997) 149-150. Een algemeen overzicht bij P. Scholliers, ‘Major turns in European social historiography’, *TSG*, XXIII (1997) 129-136.

⁵⁶ Boone, ‘Gestion urbaine’, 841; Lambrechts, ‘L’historiographie’, 150 en W. Prevenier, ‘Hoofdtrekken en resultaten van de geschiedschrijving in België na Wereldoorlog II’, *Ons erfdeel*, XXII (1979) 553-562. We doelen voornamelijk op het werk van die laatste: *De leden en staten van Vlaanderen (1384-1405)* (Brussel, 1961). De aanzet kwam van Jan Dhondt, *Les assemblées d’états en Belgique avant 1795* (Gent, 1965).

⁵⁷ W. Blockmans, ‘Political culture in Belgium’, in: M. Wintle, P. Vincent, ed., *Modern Dutch Studies. Essays in honour of Peter King, professor of Modern Dutch Studies at the University of Hull on the occasion of his retirement* (Londen, 1988) 219.

⁵⁸ W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)* (Brussel, 1978) 356 (onze cursivering).

⁵⁹ *Ibidem*, 363.

⁶⁰ Zie diens besluit over de Vlaamse revolutie van 1477 in: *idem*, ed., *1477. Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden* (Kortrijk-Heule, 1985) 120-121.

basisregels van de democratie niet volgt, creëert onrecht, aldus Blockmans' logica. Een democratie die onderzoek verdiende. Blockmans ging dan ook de invloed van de volksvertegenwoordiging na in een conflict dat de vorst had uitgelokt door een doelbewuste aanfluiting van de privileges, 'hoewel de zaak van de onderdanen rechtmatig was.'⁶¹ Door de onderdrukking van de opstanden brak de hertog de hegemonie van de Vlaamse steden, waarop de moderne, 'absolute' regeringsvorm gegrondvest werd. Kortom, de Gentse collectieve acties vergrootten, uitgelokt via provocerend staatsgeweld, de macht van de Bourgondische hertog.

Niet enkel de hertogelijke intimidatiepolitiek vormde de oorzaak van het conflict, ook de Gentenaars kregen er van langs. Door de verkiezing van een radicaal bestuur in 1451 hadden de opstandelingen alle bruggen opgeblazen tussen de hertog en de stad. In tegenstelling tot zijn romantische en positivistische voorgangers bejubelde Blockmans het staatsbestel noch de opstandelingen. 'Het komt ons voor dat vroegere historici nog teveel hebben geschreven vanuit de optiek van de regeringsbelangen,' vertrouwt hij ons toe.⁶² Blockmans verketterde iedere vorm van partijdigheid. Als 'neutraal' onderzoeker zocht hij enkel naar het ontstaan van democratische 'waarden' in het verleden, naar 'de mate van betrokkenheid der onderdanen bij het politieke beleid.'⁶³ En aangezien het postmodernisme de historici ten volle heeft doen beseffen dat de positivistische notie van objectiviteit voorgoed dood en begraven is, maken ze daarenboven in hun verklaring van de historische werkelijkheid 'een *expliciete keuze ... voor het (universalistische) perspectief van de democratie* en de daarmee verbonden waarden op basis van de overweging dat hier — gegeven de noodzaak van een [normatieve] keuze — de beste argumenten voor te geven zijn,' aldus Chris Lorenz.⁶⁴ Bovendien vond er een methodologische verschuiving plaats. Strikt historische verklaringen voor voorbije gebeurtenissen werden in het wetenschappelijke discours niet meer aanvaard. De negentiende-eeuwse grote verhalen die een vooruitgangsgeloof predikten, vonden geen lezers meer. Geschiedenis evolueerde naar een 'histoire totale'.⁶⁵

Ook Blockmans verliet de 'cyclopische visie' op de geschiedenis en opperde dat geen enkel sociaal fenomeen geïsoleerd behandeld kon worden.⁶⁶ Deze visie plaatste mensen op de voorgrond en vereiste bijgevolg een andere onderzoeksmethode. Ook daarin nam Blockmans het voortouw. De prosopografie deed zijn intrede in de Belgische mediëvistiek en werd boven het beschrijvende stadium uitgetild tot een

⁶¹ *Idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 376.

⁶² *Ibidem*, 49.

⁶³ *Ibidem*, 587.

⁶⁴ Lorenz, *De constructie*, 288. Over het postmodernisme en haar vele varianten: Dumolyn, 'Postmodernisme', 43-51 en Scholliers, 'Major turns', *passim*.

⁶⁵ De Schryver, *Historiografie*, 377.

⁶⁶ Samen met Raymond van Uytven pleit Blockmans voor een 'andere' sociale geschiedenis: R. van Uytven, W. Blockmans, 'De noodzaak van een geïntegreerde sociale geschiedenis. Het voorbeeld van de Zuid-Nederlandse steden in de Late Middeleeuwen', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXIV (1971) 290.

meer sociaal-wetenschappelijk gerichte vraagstelling.⁶⁷ Vroegere vorsers focusten volgens hem teveel op 'hoogtepunten' in de socio-politieke geschiedenis (*in casu* de laatmiddeleeuwse opstanden), een methode die 'twee flagrante fouten vertoont.' Dergelijke benaderingen onderwaarden het normale en 'men beschikt over geen enkele waarborg dat de keuze van de 'hoogtepunten' relevant is.'⁶⁸ De conclusies die hij hieruit trok, hebben de benadering van laatmiddeleeuwse opstanden definitief veranderd. Crisissen verloren hun waarde niet voor het onderzoek maar hun opname in het discours kon slechts gerechtvaardigd worden 'omdat zij ontladingen zijn van de voordien latente spanningen.'⁶⁹ Blockmans beschouwde laatmiddeleeuwse opstanden niet als een autonoom maar als 'een komplementair fenomeen' bij de studie naar de representatieve instellingen en beschreef hen dan ook vanuit eenzijdig 'representatief' oogpunt. Opstanden werden door Blockmans' bril 'ontsporingen van overleg.'⁷⁰

Blockmans had de smaak van staatsvorming te pakken gekregen. Samen met Jean-Philippe Genet en anderen startte hij in 1984 te Parijs een internationaal onderzoeksproject over de genese van de moderne staat ('Genèse de l'état moderne — The making of the modern state'). Wegens geldgebrek werd het later gekoppeld aan de European Science Foundation.⁷¹ De staat en de toenmalige EEG droegen dus rechtstreeks bij aan onderzoek naar de eigen fundamenteen. Onderzoek naar de staat ging daarbij steeds gepaard met het gebruik van de prosopografie, wat het staatsvormingsproces vermenschlijkte.⁷² Prosopografisch staatsonderzoek leidde volgens Blockmans zelfs tot het ontstaan van een nieuw staatsparadigma.⁷³ Historici en sociologen ontdekten in het staatsvormingsproces een accumulatief mechanisme dat, tegen de belangen van een groot deel van de onderdanen in, op geld en macht joeg. Samen met Michael Mann bekleedde de Amerikaanse historicus en socioloog Charles Tilly bij de uitbouw van dit nieuwe staatsparadigma een voortrekkersrol.⁷⁴ Diens analyse hield

67 Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 47. Zie ook *idem*, 'Beheersen en overtuigen', 22 en *idem*, 'Van buitenaf bekeken', 594.

68 *Idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 50.

69 *Ibidem*, 51.

70 *Ibidem*, 371. Een visie die we terug vinden bij de eerste historicus die zich weer waagde aan een integrale studie van een laatmiddeleeuwse Vlaamse opstand: 'Het is juist de studie van de sociale conflicten die ons belangrijke aanvullende informatie kan geven over deze tegenstellingen, die hierin 'kristalliseerden'.' Meer nog, de studie van opstanden is 'onmisbaar in de sociale geschiedenis'; J. Dumolyn, *De Brugse opstand, 1436-38* (Kortrijk-Heule, 1997) 13.

71 J.-P. Genet, 'La genèse de l'Etat moderne. Les enjeux d'un programme de recherche', *Actes de la recherche en sciences sociales*, CXVIII (1997) 3-18 en W. Blockmans, 'Les origines des états modernes en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles: état de la question et perspectives', in: *idem*, J.-P. Genet, *Visions sur le développement des états européens. Théories et historiographies de l'état moderne* (Rome, 1993) 1-14.

72 'Bref les historiens ont humanisé le monstre', aldus F. Autrand: 'Y a-t-il une prosopographie de l'état médiéval?', in: *idem*, ed., *Prosopographie et genèse de l'Etat moderne* (Parijs, 1986) 13.

73 W. Blockmans, 'Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états', in: N. Bulst, J.-P. Genet, ed., *La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'état moderne (XIIIe-XVIIIe s.)* (Parijs, 1988) 167.

74 C. Tilly, *The formation of national states in Western Europe* (Princeton, 1975). *Idem*, *Coercion, capital and European states AD 990-1990* (Cambridge, 1990). *Idem*, W. Blockmans, ed., *Cities and the rise of states in Europe, A.D. 1000 to 1800* (Oxford, 1994). M. Mann, *States, war and capitalism* (Oxford, 1988).

in dat belastingen en overheidsgeweld — ‘kapitaal’ en ‘dwang’ — als twee doorslaggevende factoren, beter nog: als één samenhangende factor in het staatsvormingsproces mogen worden beschouwd. Historici wezen in dit verband op de ‘circulaire causaliteit’ die ontstond in een centraliserend staatsbestel tussen oorlogsuitgaven en staatsfiscaliteit. ‘Voor de concentratie van het legitieme geweld — het ‘machtskapitaal’ — was een efficiënte fiscaliteit onontbeerlijk’.⁷⁵ ‘Thus the concentration of coercion depended in part on the concentration of capital,’ vulde één van de grondleggers van dit paradigma aan.⁷⁶ De top van elke centraliserende staat concentreerde de surplusextractie en bouwde door middel van een bureaucratisch staatsapparaat, oorlogsoverwinningen en inherent daaraan verwante financiële afomingsstrategieën zijn plaats op het politieke veld uit.

Deze ontwikkeling verliep niet in alle landstreken gelijk. Een ‘natiestaat’ kon via uiteenlopende trajecten vorm krijgen. Volgens Tilly lag de klemtoon bij de staatsvorming in de Nederlanden op de ‘concentratie van kapitaal’, waarbij hij zich voornamelijk op onderzoeksbevindingen van Blockmans baseerde.⁷⁷ Deze zocht immers in toenemende mate zijn toevlucht tot een financiële verklaring bij de interpretatie van het Bourgondische staatsvormingsproces. Dit kwam bijvoorbeeld al duidelijk tot uiting in diens visie op de aanvang van de Gentse opstand. Blockmans liet de opstand in januari 1447 een aanvang nemen omdat de Gentse Collatie (het leidinggevende bestuursorgaan van de stad) in die maand het voorstel van de hertog om een permanente zoutbelasting in het Vlaamse graafschap te heffen zonder genade gekelderd had.⁷⁸ Door de invoering van een permanente belasting op het levensnoodzakelijke zout (de zogenaamde gabelle) hoopte Filips de Goede een onafhankelijk belastingstelsel uit te bouwen, en zo een beslissende stap richting ‘moderne staat’ te zetten. Het Vlaamse graafschap was echter een ‘bedensysteem’ gewoon, waarbij de steden op de Staten-Generaal een vaste hand hadden in de toekenning van de hertogelijke gelden. Dat Filips de Goede dit forum van overleg trachtte te omzeilen, was het startsein voor de Gentenaars om te revolteren.

Ook Marc Boone, een jongere leerling van Walter Prevenier, startte zijn overzicht van de Gentse opstand in januari 1447. Hij kaderde zijn studie over het laat-middeleeuwse Gent en haar opstanden dus evenzeer in het debat over de genese van de moderne staat. Dat hij kapitaal en dwang als de twee voornaamste factoren van staatsvorming beschouwde, komt bijvoorbeeld tot uiting in de opbouw van zijn

⁷⁵ J. Dumolyn, ‘Het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)’ (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling Gent, 2001) 37. Zie ook J.-P. Genet, ‘L’état moderne: un modèle opératoire?’, in: *idem, L’état moderne: genèse. Bilans et perspectives* (Parijs, 1990) 263.

⁷⁶ C. Tilly, ‘Cities and states in Europe, 1000-1800’, *Theory and society*, XVIII (1989) 567.

⁷⁷ *Idem*, ‘The long run of European state formation’, in: W. Blockmans, J.-P. Genet, *Visions sur le développement des états européens*, 137-150. Synthese bij W. Blockmans, *Geschiedenis van de macht in Europa. Volkeren, machten, staten* (Antwerpen, 1997).

⁷⁸ *Idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 353-355.

doctoraatsverhandeling in een financieel en een politiek luik.⁷⁹ Boone zag de revolte van 1447-1453 als een 'eindpunt in die fase in het Bourgondische staatsvormingsproces' waarin de centrale staat met het ambachtsregime van de stad afrekende.⁸⁰ Door het intensieve gebruik van de prosopografie vermenselijkte Boone de opstand die niet meer als een strijd tussen stad en staat, maar als een gevecht tussen vorstelijke vertegenwoordigers en de stedelijke elite werd afgeschilderd. Zowel stedelijke als vorstelijke instellingen 'worden namelijk bevolkt en gedragen door concrete individuen die via een geheel van soms erg informele netwerken geselecteerd werden, op hun beurt veruiterlijkingen van belangen en opvattingen, hetgeen een voornamelijk sociale analyse van de betrokkenen impliceert.'⁸¹ Boone sloot hiermee probleemloos aan bij de 'geïntegreerde sociale geschiedenis' van Blockmans en Prevenier.⁸² De Gentse opstand werd, net als bij de romantici, weer een opstand tussen mensen wier motivaties, intenties en acties een ingrijpende invloed kunnen hebben op het verloop van de gebeurtenissen.

Boone integreerde daarbij voor het eerst de notie 'sociale netwerken' in de geschiedenis van de Gentse opstand, een onderzoekstrend die we kunnen kaderen in de zogenaamde 'newer social history'. Deze beklemtoonde voornamelijk de rol van de vrouw in de geschiedenis, de functie van cultuur in het dagelijkse leven, de nieuwe relatie met het verleden door een veranderende lectuur van de bronnen, enzovoort.⁸³ Daartoe kunnen we ook de sociale netwerkgeschiedenis rekenen die door — niet toevallig — Wim Blockmans in de Belgische mediëvistiek werd geïntroduceerd.⁸⁴ Dat de Belgische staat in de jaren 1980 nog steeds teerde op netwerkbanden en informele beïnvloeding, bewees deze auteur in een artikel dat rond dezelfde tijd het levenslicht zag.⁸⁵ Sindsdien ontwaarden Belgische mediëvisten (Blockmans, Boone en later ook Jan Dumolyn) netwerken in het Bourgondische staatsvormingsproces. De strijd tussen stad en staat vernauwde tot een 'netwerkgevecht' om het stedelijke kapitaal. Boone ploos bijgevolg relaties tussen de verschillende individuen en groepen in de Gentse elite uit en verbond ze aan hun operationaliteit tijdens de Gentse

⁷⁹ M. Boone, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent, 1990) en *idem, Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384-ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel, 1990).

⁸⁰ *Ibidem*, 226.

⁸¹ *Ibidem*, 16.

⁸² *Idem*, 'Zu einer integrierten Sozialgeschichte der niederländischen Städte. Das Beispiel Gent und die burgundische Staatsbildung (14.-16. Jahrhundert)', *Rheinische Vierteljahrsblätter*, LIV (1990) 78-82. Zie ook W. Blockmans, 'Verwicklungen und neue Orientierungen in der Sozialgeschichte der Niederlande im Spätmittelalter', in: W. Ehbrecht, H. Schilling, ed., *Niederlanden und Nordwestdeutschland. Studien zum Regional- und Stadtgeschichte Nordwestkontinental Europas im Mittelalter und in der Neuzeit. Franz Petri zum 80. Geburtstag* (Keulen, 1983) 45-60.

⁸³ Kenmerken van deze beweging bij Scholliers, 'Social history', 131-132.

⁸⁴ W. Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', *TSG*, XI (1985) 231-247.

⁸⁵ *Idem*, 'Political culture', 222: 'To understand Belgian political culture it is useful to be a medievalist or an anthropologist.'

opstand. Daarbij concludeerde hij dat Filips de Goede het stedelijke zelfbestuur niet enkel via de inrichting van centrale instellingen ondermijnde, maar dat de hertog tevens zijn toevlucht nam tot informele overredingstechnieken. Hij loodste bijvoorbeeld in de jaren 1440 vertrouwelingen in het Gentse stadsbestuur die als een sluipend gif het particularisme aantastten. Het stemgedrag van de Gentse Collatie werd in 1447 tevergeefs met informele overredingsmiddelen beïnvloed. Hertogelijke vertegenwoordigers vervalsten de schepenverkiezingen van 1449, enzovoort.⁸⁶ Kortom, Boone ontmaskerde corruptie, patronage en makelaardij als beproefde symptomen van ontluikende staatsvorming. Als eindbalans zocht hij de ‘schuldigen’ van het conflict (net als Victor Fris) voornamelijk in het legertje raadgevers, ambtenaren en juristen in het milieu van de hertog die weinig inzaten met de ‘bien public’ van de onderdanen.⁸⁷ Waarmee hij de notie ‘statemaking as organized crime’ van Charles Tilly dicht benaderde.⁸⁸

Een meer toegedekte manier om als staatsapparaat de onderdanen voor zich te winnen is de propaganda. Boone schonk ruim aandacht aan het propagandaoffensief van de Bourgondische hertog tijdens de jaren 1449-1453, maar de historica die deze politieke strategieën uitvoerig blootlegde heet Michelle Populer.⁸⁹ Ze verplaatste in dat kader het beginpunt van de opstand naar augustus 1447. Populer verklaarde, in tegenstelling tot Blockmans en Boone, de opstand niet aan de hand van de financiële honger van het groeiende staatsapparaat, maar stelde dat de toenemende stedelijke frustratie tegen de informele inmenging van de hertog in de stedelijke politiek aan de basis lag van het conflict.⁹⁰ Pas achteraf schakelden zowel het overheidsapparaat als de revolterende stedelingen de afwijzing van de zoutbelasting in hun propaganda in. Door zich te focussen op de informele beïnvloedingstechnieken en de politieke strategieën van de hertog, trad ze echter niet buiten het ‘staatsparadigma’ van Blockmans, Tilly en de anderen. Ze verschoof enkel het zwaartepunt in de verklaring van de opstand van het gevecht om het stedelijke kapitaal naar de controle over het geweldsmonopolie, de dwang.

Dit nieuwe staatsparadigma had historici niet enkel propaganda, netwerken en informele beïnvloeding doen ontdekken, het liet bovendien meer ruimte voor onderzoek naar tegenbewegingen van de ‘moderne staat’. Eenmaal het onderzoek naar staatsvorming haar legitimerend aureool had afgeworpen, intrigeerden de ondergang van natiestaten en alternatieven ervoor des te meer. In de rumoerige jaren zestig en zeventig, waarin de traditionele staat niet meer het hoofd kon bieden aan tal van maatschappelijke problemen, vond het sociologisch onderzoek naar straatgeweld en

⁸⁶ Zie diens overzicht van de Gentse opstand: Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 226-235.

⁸⁷ *Ibidem*, 242.

⁸⁸ C. Tilly, ‘Warmaking and statemaking as organized crime’, in: D. Rueschemeyer, T. Skocpol, P. Evans, ed., *Bringing the state back in* (Cambridge, 1985) 169-191.

⁸⁹ M. Populer, ‘Le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon. Propagande et historiographie’, *HMGOG*, XLIV (1990) 99-123.

⁹⁰ In het bijzonder diens tactiek om het overdekenschap der neringen, één van de invloedrijkste posten in het Gentse institutionele bestel, aan particularist Daneel Sersanders te ontfutselen; *ibidem*, 106.

alle vormen van collectieve actie bovendien een tweede adem. Dat één van de grondleggers van het staatsdebat, Charles Tilly, in navolging van de 'History from below'-school, de geschiedenis van de staat opnieuw van onderuit bekeek, hoeft daarom weinig verwondering te wekken. Bijgevolg introduceerde hij het begrip 'collectieve actie' in het historisch (staats)onderzoek. Dit is een heel rekbaar begrip en daarom niet precies te definiëren. Gita Deneckere vertaalde Tilly's pragmatische omschrijving van 'collectieve actie' als volgt: de openlijke manifestatie van gemeenschappelijke eisen of klachten, namens een betrekkelijk machteloze groep mensen.⁹¹ Geweld werd in Tilly's structuralistisch 'resource-mobilization'-model eerder een medium waarlangs actoren hun opinie aan de overheid duidelijk maakten. De overheid kon repressief reageren of een overlegronde starten, waardoor ze de bal terugkaatste in het kamp van de oproerlingen, enzovoort. Deze werkbare hypothese liet het onderzoek naar de Gentse opstand in de twintigste eeuw echter ongemoeid, maar toch liet het duidelijk sporen na in de laatste studie van de opstand in die eeuw.

De benadering van Arnade: 'realms of ritual'

In 1996 publiceerde de Amerikaanse historicus Peter Arnade de monografie *Realms of ritual. Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent*.⁹² Net als het netwerkonderzoek van Boone kunnen we deze studie catalogeren onder de noemer 'newer social history'. Arnade bouwde voort op een recente trend in de historiografie, met name de culturalisering van de politieke geschiedenis, een traditie waarin we ook het propagandaonderzoek van Populer kunnen plaatsen. Als buitenlands historicus gold voor Arnade het voordeel van de distantie, waardoor hij, deels in vergelijking met observaties elders, kenmerken kon ontwaren die een inheemse historicus ('in casu' Huizinga) niet waren opgevallen.⁹³ Arnade, die zichzelf in de 'heuristische traditie' van Huizinga plaatste, verweet zijn vroege voorganger dat hij de Bourgondische staat te veel als een 'herfsttij' beschouwde, waarin de oorspronkelijke betekenis van symbolen en rituelen vervangen was door pompeuze decadentie en holle symboliek. In navolging van Clifford Geertz en Richard Trexler ging Arnade het rituele aspect van de Gentse laatmiddeleeuwse sociabiliteiten daarom te lijf met de leuze 'ritual is a kind of social action'.⁹⁴ Geertz definieerde in de jaren zeventig opnieuw de relatie tussen symbolen en macht, waardoor de grenzen tussen het 'reële' en het 'sym-

⁹¹ G. Deneckere, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)* (Antwerpen, 1997) 8 en *idem*, 'Burgerrechten', 182. Zie ook *idem*, 'Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990', *TSG*, XXVI (2000) 245-249. De voornaamste publicaties van Tilly zelf: C. Tilly, *From mobilization to revolution* (Reading, 1978) en *idem*, 'History, sociology and Dutch collective action', *TSG*, XV (1989) 142-157.

⁹² P. Arnade, *Realms of ritual. Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent* (Londen, 1996). Een voorpublicatie: *idem*, 'Crowds, banners and the market place: symbols of defiance and defeat during the Ghent War of 1452-1453', *Journal of medieval and renaissance studies*, XXIV (1994) 471-497.

⁹³ Naar Blockmans, 'Van buitenaf bekeken', 603.

⁹⁴ Arnade, *Realms of ritual*, 212. Diens kritiek op Huizinga: *ibidem*, 2-3.

bolische' in de politieke geschiedenis gedeeltelijk waren opgelost.⁹⁵ Arnade kon hierdoor probleemloos opperen dat rituelen de kern uitmaakten van de Bourgondische staat. Meer nog, Geertz' theaterstaat-model vormde ook in de Nederlanden een politiek fundament voor de Bourgondische dynastie, 'because it makes dramaturgy an essential category of political analysis.'⁹⁶

Maar Arnade bewandelde geen onbetreden pad. In de Franse en Amerikaanse literatuur was bijvoorbeeld een groeiende aandacht ontstaan voor de hedendaagse spektakelstaat.⁹⁷ Verkiezingen werden steeds meer uitgevochten via de media, die politiek tot spektakel omtoverden. Blockmans en Prevenier lieten zich inspireren door Franse en Amerikaanse historici die antropologische syntheses over macht, cultuur, symboliek en spektakel aan het debat over de genese van de Franse staat koppelden. Het Bourgondische theaterstaat-model was geboren. Na de aandacht voor politieke tactieken in de jaren zeventig en de nadruk op de informele methodes in de jaren tachtig ontdekten Blockmans en Prevenier begin jaren negentig dat de Bourgondische staat ook via rituele strategieën haar machtsgreep op de onderdanen vergrootte.⁹⁸ Arnade sloot zich hier bij aan door te stellen dat ook de stad zich van ceremonieel geweld bediende om haar macht op het politieke veld uit te bouwen. Middeleeuwse symboliek en culturele manifestaties werden in zijn ogen zelfs een essentieel communicatiemiddel tussen de verschillende politieke actoren in de Nederlanden. Een visie die grotendeels kan verklaard worden door politieke transformaties op het eind van de twintigste eeuw, meer bepaald door het fenomeen van de 'verkokering'.⁹⁹ Een politieke koker is de zogenaamde 'overlegmarkt' tussen een staatsbestel en haar onderdanen, een politiek forum waar beleidsmaker en pressiegroep elkaar kunnen ontmoeten voor onderhandelingen over de bijsturing van het beleid. Door aan deze koker deel te nemen levert de onderdaan enerzijds politieke steun aan de vertegenwoordiger van de regering, maar anderzijds dient de onderdaan zich te schikken naar het compromis dat uit de bus komt. Via onderhandelingen worden op deze wijze 'vraag' en 'aanbod' van beide partijen op elkaar afgestemd. Garanties voor een optimale uitkomst van het overleg zijn er echter niet. Dit ideaaltypische model is uiteraard niet zonder meer op elke politieke situatie toepasbaar, maar Blockmans en Prevenier — en Arnade volgde hen daarin — zagen in de laatmiddeleeuwse ceremonie een gelijkaardige koker aan het werk (het begrip zelf hanteren ze niet).

⁹⁵ C. Geertz, *The interpretation of cultures* (New York, 1973) en *idem*, *Negara: the theatre state in nineteenth-century Bali* (Princeton, 1980).

⁹⁶ Arnade, *Realms of ritual*, 5.

⁹⁷ Zie bijvoorbeeld G. Debord, *La société du spectacle* (Parijs, 1992) en D. Kertzer, *Ritual, politics and power* (Londen-Ithaca, 1988).

⁹⁸ W. Blockmans, W. Prevenier, *The Burgundian Netherlands* (Cambridge, 1986) 223. Latere synthese van dezelfde auteurs in *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid (1384-1530)* (Amsterdam, 1997) 156-163 en 238-240. Over het Franse onderzoek naar de spektakelstaat: Guéry, 'L'historien, la crise et l'état', 246-247.

⁹⁹ Zoals het bijvoorbeeld in Nederland eind jaren tachtig is vastgesteld. We baseren ons op J. L. van Zanden, R. Griffiths, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht, 1989) 71 vlg.

Een voorbeeld. Arnade startte zijn verhaal over de Gentse opstand met de ceremonie waarin de Bourgondische hertog de gabelle (de permanente zoutbelasting) probeerde door te drukken in de Gentse Collatie.¹⁰⁰ Volgens Arnade bood Filips de Goede de Gentenaars via deze ceremonie een koker tot overleg aan.¹⁰¹ Met de expliciete keuze voor januari 1447 als startdatum van de opstand had Arnade niet zozeer de bedoeling om in navolging van Blockmans en Boone, en tegen de visie van Populer in, de mislukking van de financiële honger van de hertog als oorzaak voor de opstand naar voor te schuiven. Arnade wilde aantonen dat door de faliekante afloop van de rituele ceremonie (lees: sociale actie) de Gentenaars de overlegkoker meteen opbliezen. Een harde aanpak van de hertog en een houding vol onbegrip van de Gentenaars waren het bittere gevolg. Het Bourgondische staatsgeweld en de Gentse collectieve acties die erop volgden evolueerden in Arnade's ogen naar een gevecht tussen ceremonies waarbij zowel de hertog als het Gentse stadsbestuur de stedelijke ruimte voor zich probeerde op te eisen. Toch lieten beide partijen door het gebruik van 'verkokerde' rituelen de weg naar overleg steeds open, zoals bijvoorbeeld bij de knieval van de voornaamste Gentse opstandeling in 1451 te Dendermonde.¹⁰² De rituele dwang waarmee de hertog de opstandeling klein wou krijgen, interpreteerde Arnade als een politieke daad die steeds een communicatieve functie behield. Charles Tilly is niet veraf.

Arnade ging niet zo ver als Geertz zelf, die opperde dat rituelen in een theaterstaat een eigen leven leiden en een doel op zichzelf vormen. 'Power served pomp, not pomp power,' aldus de antropoloog.¹⁰³ Toch flirtte Arnade met deze idee waardoor politieke realiteiten onderbelicht bleven of zelfs verwaarloosd werden. Arnade gaf dan ook ruiterlijk toe dat de hertog de slaagkansen van de openingsceremonie in januari 1447 zelf ondermijnd had door de mislukte omkoping van een deel van de Gentse Collatie, waardoor hij zich aansloot bij Boones netwerkonderzoek.¹⁰⁴ Tot slot wees hij er echter op dat de hertog met de grote symbolische geladenheid van de afsluitende ceremonie van de opstand (de 'amende honorable' te Ledeberg op 30 juli 1453) de machtsverhoudingen in het Vlaamse graafschap herstelde en dat — op langere termijn — het stedelijk ceremoniële repertorium niet op kon tegen de rituele overmacht van de Bourgondische spektakelstaat. Maar nogmaals voegde hij er aan toe dat de politieke en financiële gevolgen van de hertogelijke overwinning vanuit het oogpunt van het staatsvormingsproces de belangrijkste waren. Hij sloot daardoor alweer bij de visie van Blockmans en Boone aan. 'The Ghent war opened and closed

¹⁰⁰ Arnade, *Realms of ritual*, 96.

¹⁰¹ Door de Gentenaars in hún stad te komen opzoeken en hún taal te spreken; *ibidem*, 96-97 en 125.

¹⁰² *Ibidem*, 101-103. In deze merkwaardige ceremonie vroeg de aanstichter van de revolte (Daneel Sersanders) vergiffenis aan de hertog. Door deze rituele daad van opoffering betraden beide partijen de koker van overleg, waardoor een compromis werd bereikt: de hertog vergaf de stad haar opstandigheid en Sersanders vertrok uit het graafschap. Daar de proletarische bevolking van de stad hiermee niet akkoord ging, verlieten ze de koker.

¹⁰³ Geertz, *Negara*, 13.

¹⁰⁴ Arnade, *Realms of ritual*, 97.

with ceremonies that complemented one another and that demonstrate the central role public ritual assumed in the conflict,' besloot Arnade desalniettemin zijn visie op de Gentse opstand.¹⁰⁵

Tenslotte merken we nog op dat zowel Arnade als andere laattwintigste-eeuwse vorsers de negatieve connotatie van opstandelijk geweld achterwege laten. De negentiende-eeuwse romantici benadrukten de agressiviteit van de repressieve staat. De positivisten beschouwden de collectieve acties van de Gentenaars als onverantwoord, nutteloos en zelfs gevaarlijk. Peter Arnade en de tandem Blockmans-Boone daarentegen zien in het symbolische geweld van de laatmiddeleeuwse ambachten een koker van geritualiseerd overleg met de hogere overheidsmacht.¹⁰⁶ Het 'répertoire' van de collectieve actie van de Gentse opstandelingen, om een begrip van Charles Tilly te hanteren, herbergde een 'hidden transcript' waarmee de opstandelingen hun onvrede uitten aan de Bourgondische hertog. De onvrede kon ontsporen, maar steeds hielden de opstandelingen de poort naar overleg open. Het al dan niet repressieve antwoord van de overheid op deze opborrelende onvrede — meestal in de vorm van een ritueel — toonde de onderdanen waar de staat heen wilde. Kortom, de integratie van sociologische, antropologische en cultuurhistorische standpunten in de historiografie over laatmiddeleeuwse revoltes tegen de gunstige achtergrond van de twintigste-eeuwse politieke evolutie die meer ruimte liet voor (de appreciatie van) politieke tegenbewegingen, zorgde voor een opwaardering van het opstandige geweld. Een opmerkelijke lijn die navolging vond in het begin van de eenentwintigste eeuw.¹⁰⁷

Conclusie: de rol van staatsvorming op de historiografie

De rode draad doorheen dit overzicht van de historiografie over de Gentse opstand was de beslissende rol van contemporaine staatsvorming op de visie van negentiende- en twintigste-eeuwse historici. De opvatting van de geschiedschrijver over middeleeuws overheidsgeweld en stedelijke collectieve actie werd gedomineerd door diens kijk op het staatsbestel waaronder hij ressorteerde. In de periode vóór de Tweede Wereldoorlog correspondeerde een positief oordeel van het toenmalige staatsbestel met een opvallende waardering van de middeleeuwse staatsmacht, en vice versa. De romantische pioniers die de Gentse opstand van onder het stof haalden, ontdekten in het relaas van de opstand een heroïsche vrijheidsstrijd van zelfbewuste Vlaamse ambachten versus een ruige annexerende Franse hertog wiens macht het gehaald had van de volkse kracht — tot grote spijt van de vorsers.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 124.

¹⁰⁶ Zie, bij wijze van voorbeeld, de algemene teneur van M. Boone, 'Urban space and political conflict in late medieval Flanders', *The journal of interdisciplinary history*, XXXII (2002) 621-640.

¹⁰⁷ Deze visie komt bijvoorbeeld duidelijk tot uiting in de titel van de doctoraatsstudie van Elodie Lecuppre-Desjardin, 'La ville des cérémonies: espace public et communication symbolique dans les villes des anciens Pays-Bas bourguignons' (Parijs, 2002), waarin rituele staatsvorming vanuit de Franse traditie benaderd wordt.

Wegens het vanuit romantisch oogpunt ambigue karakter van de Bourgondische periode vervaagde de aandacht van latere 'historici' voor de Gentse opstand. Althans tot aan het begin van de twintigste eeuw. De op de positivistische leest geschoeide verwetenschappelijking van het historische *métier*, de opkomst van sterke staten en daaraan verwante nationalistische tendensen zorgden voor een opwaardering van centralistische bestuursmodellen. De vanzelfsprekendheid van de 'moderne staat' werd doorgetrokken naar de Middeleeuwen waardoor vanuit de niets ontziende motoriek van de 'politieke vooruitgang' collectieve acties van opstandige Gentenaars simpelweg tot historische bezienswaardigheden verschaalden.

Na de excessen van de Tweede Wereldoorlog bekeken historici de staat veel kritischer. In hun door de actualiteit aangewakkerde zoektocht naar 'democratische waarden' ontwaarden ze in de nationale politiek lucratieve machtsspelletjes, informele belangenbehartiging en al dan niet bonafide netwerken. Door middel van een ambitieus onderzoeksproject stelden ze de 'moderne staat' zelfs openlijk in vraag, met een nieuwe visie op staatsvorming als resultaat. Belgische historici verlieten als gevolg het legitimerende discours bij de beschrijving van de staat en haar tegenbewegingen. Toch bleef de staat dominant in het historisch onderzoek. De vorsers kaderden de strijd tussen stad en overheid immers in het nieuwe staatsparadigma. Opstanden werden een gevecht om kapitaal en geweldmonopolies. Propaganda, netwerken en informele beïnvloeding waren de wapens bij uitstek in deze strijd.

De groeiende politieke overlegcultuur enerzijds en de tendens naar politiek spektakel anderzijds hadden in de laatste decennia van de twintigste eeuw een opwaardering van laatmiddeleeuws straatgeweld tot gevolg. Historici kozen voor een dynamische benadering waarin ze staatsgeweld en collectieve actie als complementaire en dialectische fenomenen behandelden. Laatmiddeleeuwse opstanden versmolten tot krachtige signalen aan de hogere overheid, die haar macht aanwendde om op rituele wijze haar stelling kenbaar te maken. Hun beider geweld behield steeds een communicatieve functie en liet de weg naar een compromis open. Historici uit het derde millennium appreciëren deze opvatting, die wellicht aangewakkerd wordt door de belangeloze kijk op vormen van geweld waar de eenentwintigste eeuw gewend aan lijkt te raken, in het bijzonder de terreur. Jacob Kats en zijn humane toespraak voor meer sociale rechtvaardigheid uit 1839 hebben plaats moeten ruimen voor onzichtbare actiegroepen en duistere netwerken die met het angstaanjagende wapen van uitzinnig blind geweld om aandacht schreeuwen, zonder er een koker van overleg aan vast te knopen. Overheden weten niet hoe te reageren, en sturen op hun beurt compromisseloze signalen uit. De visie op vroeger geweld wordt er — onomkeerbaar? — door beïnvloed en evolueert, net als het geweld zelf, naar een onbekende geschiedenis. Voer voor toekomstige historici.

Geweld in de polder*

PIET DE ROOY

Geweld is een schaars goed in de Nederlandse geschiedschrijving. In de jaren zestig gingen jeugdige historici nog wel eens op zoek naar voorbeelden in het verleden van authentieke opstandigheid en de harde beteugeling daarvan, met verschillende studies over bloedige oproeren en felle stakingen als gevolg. Dit werd ook aangemoedigd. De Fibulaprijs in 1968 ging naar een studie over revolutionairen in 1848, die van 1970 naar een onderzoek over het Palingoproer.¹ Maar sindsdien is de aandacht weer verflauwd, zoals ook echte revoluties Nederland voorbijgingen zonder al te veel sporen na te laten, in ieder geval geen doorleefde herinnering, zoals bekend de onovertroffen bron voor nieuwe uitbarstingen van conflicten. Na deze betrekkelijk kortstondige aandacht voor geweld is in ieder geval het stof weer neergedaald. In een als conciliant te typeren historiografie werd sindsdien vooral de nadruk gelegd op gematigdheid in de onderlinge omgang, of zelfs de opmerkelijke tolerantie in de hantering van verschillen.² Dit beeld is gecanoniseerd in het recente megaproject over de *Nederlandse cultuur in Europese context*: daarin is geweld zelfs opvallend afwezig. Karel Davids, die daar in een elegante beschouwing op gewezen heeft, meldde samenvattend dat als er rook uit de vele bladzijden omhoog kringelde dit niet van kruitdamp, maar van pijptabak afkomstig was.³ In Nederland heerste immers een ‘fundamentele verplichting en vaak ook de bereidheid tot discussie’, zoals Frijhoff en Spies dat in *Bevochten eendracht* geformuleerd hebben.⁴ Dat zette de toon voor de volgende delen en dat werd ook het slotakkoord van de eindredacteuren Fokkema en Grijzenhout: ‘Een van de terugkerende kenmerken van de Nederlandse cultuur ... is de discussie, het overleg en het compromis.’⁵ Dat was het normale patroon, ‘dwang, geweld en gewapende conflicten’ waren de uitzonderingen.

Nu is het niet zinvol dit te gaan ontkennen en simpelweg het tegendeel te beweren. Want ondanks het feit dat nader onderzoek wellicht nog tal van geweldsuitingen en

* Een verkorte versie hiervan is uitgesproken op de Nationale Geschiedenisdag op 1 november 2003 te Apeldoorn. Mijn dank gaat uit naar M. C. Brands voor zijn commentaar op een eerdere versie.

1 J. J. Giele, *De pen in aanslag. Revolutionairen rond 1848* (Bussum, 1968); P. de Rooy, *Een revolutie die voorbij ging. Domela Nieuwenhuis en het Palingoproer* (Bussum, 1971).

2 De verrassende uitzondering op dit patroon is C. Kristel, e. a., ed., *Met alle geweld. Botsingen en tegenstellingen in burgerlijk Nederland* (Amsterdam, 2003). De recente aandacht voor geweld kan worden toegeschreven aan de Nederlandse betrokkenheid bij Srebrenica en de moord op Pim Fortuyn.

3 K. Davids, ‘In opdracht van de tijd? (De) Nederlandse cultuur in Europese context 1650-2000’, *BMGN*, CXVII (2002) 544-556, hier 552.

4 W. Frijhoff, M. Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag, 1999) 219.

5 D. Fokkema, F. Grijzenhout, ‘De beste stuurlied staan aan wal’, *BMGN*, CXVII (2002) 557-564, hier 561. Vgl. overigens de nuanceringen daarop van Frijhoff en Spies, ‘Hoe cultureel mag cultuurgeschiedenis zijn? Rond het ijkpunt 1650’, *BMGN*, CXVII (2002) 471-481: ‘Niks Paars, niks consensuscultuur, maar oorlog, expansiedrift en agressiviteit fractiestrijd, soms bruut geweld...’, 476.